

РЕЦЕНЗИЯ

за труда на **доц. д-р Ангел Георгиев Ангелов** *Лингвистични права на човека и социална отговорност в Европа, на Балканите и в България (за еколингвистичен подход в условията на глокализацията)*, представен като дисертация за получаване на научната степен “Доктор на филологическите науки”

Рецензент: **акад. проф. Михаил Виденов**

1. Кратки биографични данни за дисертанта. Доц. д-р Ангел Георгиев Ангелов (по-нататък: АА) е роден през 1958 г. в София. В родния си град е завършил гимназия (18-то СПУ, наследник на прочутата Трета мъжка гимназия) през 1966 г. Следва специалността Българска филология в Софийския университет “Св. Климент Охридски” и я завършва през 1983 г. Като студент проявява научни интереси и членува в кръжока на проф. Т. Ив. Живков. След завършване на образованието си става докторант на проф. М. Янакиев. Пише и защитава (през 1990 г.) дисертация на тема *Правилата на езика в столичния квартал*, която след няколко години (през 1999 г.) издава в отделна книга. Постъпва на работа във ФСлФ като асистент на проф. М. Виденов през 1992 г. Води преподавания по фонетика, морфология, синтаксис, езикова култура и успоредно с това преподава на чуждестранни студенти и специализанти във ФСлФ. Хабилютиран е за доцент през 2002 г. с хабилютационен труд *Езикът на Темида*. Съосновател е на Международното социоллингвистическо дружество през 1992 г. и негов зам.-председател до 2010 г., когато става председател.

Специализирал е в редица чуждестранни университети. През учебната 1995-1996 г. е специализант на Фулбрайтова стипендия в Лос Анджелис (САЩ). Една учебна година специализира в Солун (Гърция), а две учебни години е лектор по български език (2005-2007 г.) в Хумболтовия университет в Берлин (Германия).

Основните занимания на дисертанта са в областта на макросоциоллингвистиката и общото езикознание. Издал е 3 монографии, 46 студии и статии, 6 учебни помагала, написал е и други по-кратки научни публикации. Голяма част от трудовете му са на английски език. Активен участник е в международни научни изяви (Германия, Италия, Австрия, САЩ, Мексико и др.), където докладите му се посрещат с интерес и внимание.

В Софийския университет води преподавания във ФСлФ, ФНПП и ФКНФ, където няколко години чете курс по социоллингвистика на студенти от специалността Английска филология на английски език.

Дисертантът е отличен организатор на научни изяви като зам.-председател и председател на Международното социоллингвистическо дружество (организирай е 11 международни конференции с многобройни участници и от чужбина).

2. Актуалност на тематиката в дисертацията. Въпросите, свързани с лингвистичните права на човека в езиковата ситуация на Европа, Балканите и България, са особено актуални в съвременната епоха на национални борби и на глобализация. Дисертантът проследява цялата научна литература с особен оглед на

англоезичните автори, за да покаже, че малките езици са под заплаха да се превърнат едва ли не само в битоворазговорно средство. Научната съпротива срещу тази тенденция е известна като *еколингвистика* или *екология на езиците*. Още в подзаглавието е въведен още един актуален термин – *глокализация*. С него се цели да се обозначи балансът между глобалното и локалното и в този обхват са авторските аналогии за лингвистичните права с особен оглед на балканската езикова ситуация. Авторът е убеден, че на глобализацията може да се противодейства чрез активност на езиковедската интелигенция в малките страни. Отдава се голямо значение на активната съпротива, която трябва да бъде мотивирана чрез убедителни анализи на сегашната и на хипотетичната бъдеща езикова ситуация. Дисертантът с увлечение утвърждава, че бъдещият човек ще запази не само националните езици, но дори и в определена степен и диалектите. Намерено е дори сравнение със старата мебел, която от време-навреме става модерна и хората я почистват от прахта, за да внесе колорит и старинност в домовете им.

Работил съм отчасти по тази тематика и съм стигнал до скептични изводи. Дано дисертантът да се окаже прав, но днешните тенденции говорят за агресия на глобализацията и диглосия при интелигенцията на малките страни.

Проследяването на противоборството между глобализацията и локалните езици сега е основна тема в социолингвистиката, затова определям избрания обект за научен анализ за изключително актуален, а мащабността на разработката за напълно оправдана. Да подчертаем, че става въпрос за първи подробен труд по еколингвистика в българската социолингвистика: писаното по тези въпроси преди АА е фрагментарно и частично.

3. По заглавието на дисертацията. Една значителна част от текста на предложената дисертация бе публикувана в отделна книга под заглавие *Еколингвистика* и бе добре приета от читателите, макар че обхващаше само постановките на проблемите в трудовете на американските и западноевропейските лингвисти. Сега, когато пред нас е целият труд, чрез заглавието дисертантът акцентува върху правната страна и социалната отговорност за запазването на застрашените езици. Може би с оглед на съдържанието е по-целесъобразно заглавието да бъде *Актуални макросоциолингвистични проблеми*, като бъде прибавено и сегашното подзаглавие. Сегашното заглавие на дисертацията насочва читателя повече към правната проблематика. Изборът на заглавие обаче е право на автора.

4. Цели и задачи на дисертацията. Специална точка с формулировка на целите и задачите на дисертацията в ръкописа липсва, но за читателя става ясно за какво иде реч още от първите редове на първата глава. Дисертантът е икономисал и написването на предговор и увод, т.е. липсва онова стъпало, което да улесни читателя, като го въведе в новата материя.

Целта на дисертацията е да се бие тревога за съдбата на малките езици в бъдеща Европа, в която вече шества евроанглийският наднационален код. Ще подчертая още веднъж, че става въпрос за изключително актуално научно изложение с подробно изчитане на цялата досегашна литература. Задачата на

описанието е да активира българските езиковеди, да им покаже, че без енергична борба няма да има победа на здравия разум, според който всеки национален език е богатство, продължение на вековна традиция, израз на многообразието на света. Намирам появата на тази дисертация за важно научно събитие, което е дело на подготвен учен.

5. По прегледа на досегашната литература. В това отношение дисертантът следва да получи много висока оценка, защото е показал завидно старание да ни запознае с цялата англоезична литература по въпроса. Показал е осведоменост и по българските публикации. Приведеният библиографски апарат е респектиращ. Вероятно част от него е свален от мрежата, но това с нищо не намалява приноса на колегата и старанието му да ни покаже, че (1) с проблематиката се занимават най-известните езиковеди, че (2) това за тях не е тема между другите, а сериозно централно занимание, че (3) по отношение на мерките по преодоляването на негативните страни на глобализацията не е измислена ефективна защитна стратегия. И да активираме езиковедската общност, резултатите ще бъдат нищожни, ако не се съюзим с държавните ръководства и дейността ни да стане водеща част от държавната политика.

От прегледа на литературата ни става ясно, че в западноевропейските лингвистични центрове учените са обърнати с лице към глокализацията, докато у нас това е тематика в разработките само на изолирани учени. Нашата народопсихология, че от нас нищо не зависи, е атакувана по косвен път от дисертанта. Дано неговите публикации намерят необходимия отзвук и мотивират цялата ни интелигенция.

На по-заден план е останала ситуацията в славянските страни, които сега решават задачи, подобни на нашите. Може би дисертантът ще попълни тази празнота, защото със страни като Чехия, Полша, Словакия и под. ние се съизмерваме и много си приличаме. Добро хрумване е задълбоченото проследяване на проблемите в страните, наследници на бивша Югославия. Написаното от АА за езиковата действителност в Р. Македония е задълбочено и отговаря на моите представи за убедителност и точност.

6. Структура на дисертацията. Текстът на дисертацията е разположен в 7 глави, заключение и подробен библиографски списък от около 600 отделни заглавия: библиографията е внушителна. Силно впечатление прави библиографската осведоменост на АА. Похвално е, че подробно е представена и българската библиография. Това изрично го подчертавам, защото има колеги, които забравят за българските социолингвистични приноси.

Намирам структурирането на библиографията за логично: върви се от общоевропейските проблеми и се стига до българските, с което е показан целият микроклимат в днешния ден. Българският читател установява, че проблемите и страховете на нашата интелигенция са подобни на страховете в страните на Западна Европа.

От първа глава намирам за особено приносна т. 1.4., в която АА говори за новите разработки и настоява за по-активна позиция на лингвистите спрямо проблемите на езиковите права на хората. Моите наблюдения върху филологията

не само у нас, а и в цяла Европа, ме водят към един скептицизъм, до усещането, че филологическите общности стоят в периферията на обществения живот и се отчитат пред хората само с правописни и правоговорни речници. АА твърди, че положителните резултати ще дойдат от предприемането на грамотно социолингвистическо планиране. Ето какво пише дисертантът: "Малцина са лингвистите с юридическо образование и обратно – юристите с лингвистическо мислене, а това създава пречка за една по-задълбочена юридико-семиотична теория, осмисляща целенасочено социолингвистичните практики и планомерните действия в защита на езиковите права" (с. 51). Възниква въпросът: само юридическото образование ли ни липсва? Може би на обществото не му е до езиковите проблеми, тъй като на преден план са въпросите за физическото ни оцеляване.

Във *втората* глава вниманието на АА е насочено към съотношението между идеологиите и властта. Подчертано е, че идеологиите лежат в основата на езиковото планиране, което утвърждава положението на доминантния език на обществото (с. 90). Тук е поставен и въпросът за интернационалното общуване с помощта на международен код. Макроезиците са наложени от прагматиката. Авторът пише: "Разбира се, бъдещето на света следва да бъде насочено към мултилингвизъм и културно разнообразие. Наличието на универсален код за комуникация не пречи ни най-малко на това" (с. 94). И по-нататък продължава: "Може да се заключи, че необходимостта от неутрален код се налага от редица съвременни практики... Очевидно е, че общият код, кодът на бъдещето, ще бъде английският език" (с. 94-95). АА ни предупреждава, че това ще е някакъв европеизиран вариант на английския по подобие на днешното положение в Холандия, Швеция, Норвегия, а не British English с неговата трудна фонетика.

Особено внимание заслужава частта 2.5.3., озаглавена *Критични наблюдения над екологичния дискурс* (с. 126 и сл.), където за пример се дават решенията в Гърция и Германия.

Глава *трета* е озаглавена *Права на човека и лингвистични права на човека* и е централна за дисертацията. Показани са завидни юридически и философски познания по повдигнатата проблематика. Потърсена е причинно-следствената връзка между правата на човека и либерализма. Направен е структурен анализ на някои основни документи, подготвени под егидата на ООН. Подчертано е правото на свободна мисъл и правото на комуникация. АА познава в дълбочина международните документи.

За нас е от значение написаното в т. 3.3. (*Езиковите права – юридическа броня срещу държавната машина*). Подчертано е, че "свободата на словото обаче се разбира като право на комуникация и достъп до информация... Малцинствените езици се поставят в неравностойна позиция, тъй като се схващат като застрашаващи държавната стабилност и предизвикващи центробежни сили" (с. 188). Авторът си дава сметка, че във всяка страна въпросът с малцинствените езици е специфичен.

За специалистите по макросоциолингвистика ще е от значение т. 3.3.3., озаглавена *Застрашените езици и индексът на Фишмън*. Разсъждава се върху 6-степенната скала на американския учен, в която се разглеждат понятията *езикова*

смърт, ревитализация, виталност на езиците. Всеки език има специфични коефициенти с оглед на тези три показатели.

Четвъртата глава е посветена на социалната отговорност и проблемите на езика. Основната теза на АА тук е екологичното възпитание към езика и културните ценности. Поставен е въпросът за разбирането у нас на понятието *свобода на изказа*. Правилно е подчертано, че задължителни са не само книжовните структурни нормативи на формите, а и на стилистиката. В главата е отделено специално място на езиковото планиране, наричано от учените *целенасочена намеса в естественото развитие на даден език* (Кофи). Дадена е илюстрация с кодификаторската практика на Института за български език (с. 238), но може би на това е следвало да му се отдели повече място.

Петата глава на дисертацията е посветена на отговорностите на обединена Европа за езиковите права на човека и на отделните общности. Казано е в прав текст, че националното езиково пространство се създава от елитни общности, които целят обособяване, еманципация на даден народ, осъзнаване на етническа самобитност и сепаратизъм. Особено внимание АА е отделил на застрашените диалекти на Европа. Изводът е: "Въпреки че започват да отмират или да се променят съществено, диалектите продължават да съществуват" (с. 274). Авторът не прави много категорична прогностика на териториалните диалекти. Вероятно е повлиян от бавното им отмиране. Фактът, че не бяха използвани като стилопонижаващи елементи след 1989 г. е красноречив: диалектите са обект единствено на историческата граматика. Ще моля докторанта при защитата си да засегне този въпрос. Интересува ме дали има сила, която да спаси диалектите като средство за общуване дори и в селските общности.

Прогнозира се европейски плуралингвизъм и се твърди, че настоящата интернационализация не е английско и американско влияние, защото в езика им се е крало отвсякъде, т.е. това е някакъв сборен език. Не съм съгласен с такава теза (с. 288 и сл.).

В *шестата* глава се разсъждава за езиковото строителство и езиковите права на Балканите. Показано е много добро познаване на историята на възникването и развитието на балканските книжовни (национални) езици. Може би за Гърция би следвало да се засили обяснението за борбата между катаревуса и демотики през втората половина на ХХ в.

Не ме удовлетворява изложението за възникването на новобългарския книжовен език. Дори не е спомената моята теза, че това не е направено от един книжовник или от група книжовници, а е следствие от градските наддиалекти през Възраждането, т.е. с участието на градовете от Подбалкана и Североизтока. Написаното за "македонския" език убедително.

АА добре познава проблематиката на малцинствените езици на Балканите.

В *седмата* глава подробно се говори за еколингвистиката на българските езикови практики. Отделено е подобаващо внимание и на моята книга *Българската езикова политика*, С., 2003 г. АА привежда и тревожните думи на Е. Пернишка, че до 2050 г. българският език ще се загуби сред англо-саксонската лексика, която така усилено навлиза в езика ни, че не оставя място за оптимизъм.

В тази глава е развита тезата за глокализацията. АА е убеден, че "Единственото спасение е наречено със споменатия термин *глокализация*, който е

свързан с преоткриването на старината, на *патината* по мебелите като нещо естествено и престижно и дори включващо ходенето на приеми с национални (по-точно регионални) народни носии. Разбира се, уморените носители на глобалната култура не се отказват и от престижната си идентичност на космополити, но те могат лесно да превключват от регистъра на интелектуалци към регистъра на влюбени в местната екзотика, забавляващи се екотуристи”(с. 372). Това е хубава мечта, но не се потвърждава от днешното развитие. По-вярна е изказаната от АА по-горе мисъл, че диалектите си отиват заедно с техните носители.

7. Приноси на дисертационния труд. Дисертационният труд на АА, представен пред Научното жури, има важни приносни страни: 1) за първи път в нашата лингвистика се прави цялостен преглед на екологичната страна на езиковото развитие; 2) за първи път на такава широка основа се разсъждава за европейските закони, свързани с правата на човека в областта на езика; 3) в българската лингвистика за първи път се прави преглед на съществуващата световна социолингвистическа литература с особен оглед на англоезичните автори; 4) като принос ще посочим твърдението на автора, че е крайно време лингвистите да заемат по-твърда позиция срещу денационализацията на малките езици.

8. Обща оценка на дисертационния труд. Трудът на АА трябва да бъде оценен положително въпреки някои мои несъгласия с отделни постановки. Българските социолингвисти ще могат да се потопят в дълбоките води на световната наука за езика и да се запознаят с най-актуалните научни постижения.

9. Препоръки. Трудът на АА е написан на изискан научен стил. Намирам, че на места е можело по-експлицитно да се подчертава авторовата позиция на дисертанта, защото има глави, които ни звучат като конспект на прочетени чужди научни публикации, а ни липсва авторското присъствие на дисертанта.

10. Заключение. Представеният от доц.д-р Ангел Георгиев Ангелов научен труд *Лингвистични права на човека и социална отговорност в Европа, на Балканите и в България* напълно покрива критериите за дисертация, за която на автора ѝ да бъде присъдена най-високата научна степен **Доктор на филологическите науки**.

София, 31 март 2013 г.

Рецензент:

Акад. проф. Михаил Виденов

